

## AZ ELFELEJTETT KONSZENZUS A Preobrazsenszkij–Buharin vita újraértékeléséhez

„... Bocsássák meg szavaim keserű igazát, de az elmondottak olyannyira nyárspolgári gondolkodásról és olyan elméleti szűklátókörűségről árulkodnak, hogy . . . önkéntelenül is arra gondoltam, vajon nem vezet-e Buharin elvtárs hivatalos írásaival párhuzamosan egy külön naplót is az utókor számára, és nem áll-e abban . . . a következő mondat: „Mindez természetesen zagyvaság, de konjunkturális okokból elengedhetetlen”? (Preobrazsenszkij)<sup>1</sup>

„Kegyelmes istenem, ez rémálom. A Preobrazsenszkij elvtárs tanulmányán átsütő sajátosan céhes, trade-unionista nézetrendszer szerencsére nem a tényleges gyakorlatra támaszkodik. Ez csak valamifajta egyéni elméleti ficam, amelynek – legalábbis jelenleg – nincs hitele sorainkban.” (Buharin)<sup>2</sup>

„Ez megint csak nem a lenini oparából van, Preobrazsenszkij elvtárs!” (Buharin)<sup>3</sup>

Hihette volna-e valaki is 1920-ban Preobrazsenszkij és Buharin első – s mint később kiderült – egyszersmind utolsó közös művének, a Kommunizmus Ábécéjének prófétikus sorait izlelgetvén, hogy szerzői néhány esztendő elteltével ilyen vádakkal illetik majd egymást a nyilvánosság előtt? Ám gondolhatta volna bárki is e vádak hallatán, hogy alig szalad el ismét pár év, s a szembenálló felek a NEP korszak vége felé az iparosítás és a kollektivizálás jónéhány létfontosságú kérdésében megint közelebb kerülnek egymáshoz? Az viszont már végképp megjósolhatatlan volt, hogy e – jobbára elvi és kitérőkkel tarkított – közeledés során a két bolsevik teoretikus egy olyan politikai forgóajtóban fog találkozni 1929-ben, amely újfent ellentétes irányba löki ki őket:

Preobrazsenszkijt a rövid száműzetést követő átmeneti sztálini kegyelem, Buharint pedig a másodrangú beosztásokkal „édesített” tartós kiközösítés állapotaiba taszítva.

### Konfliktus vagy egyetértés?

Az 1918-ban még az urali és moszkvai baloldali kommunista frakcióhoz tartozó két fiatal szovjetorosz politikus és társadalomtudós kezdeti barátságának, majd kölcsönös elátkozásig menő szakításának sorsán akár a húszas évek teljes szovjet gazdaság- és politikatörténete modellezhető, szinte felkínálja magát a téma. Nem kevesen éltek is a csábító lehetőséggel, s az **első pillanatban legélesebben szembeötlő drámai mozzanatra**, 1924 és 1926 között lezajló párviadalukra összpontosítva alkották meg a korszak elméleti modelljeit. Mivel a szóban forgó interpretációs kísérleteknél kettőjük, ill. a mögöttük álló csoportok **konfliktusa** a tényleges kiindulópont, ezért a történeti magyarázatot szükségképp **dichotóm szemléletmód**<sup>4</sup> uralja, melynek természetes velejárójaként a kor egyebek között **alternatív** (ellentétes) gazdaságpolitikák, gazdasági mechanizmusok és közgazdasági elméletek képében fogalmazódik újra.

Ne firtassuk most, hogy milyen ideológiai igények szülik a Preobrazsenszkij–Buharin ellentétre építő felfogást kezdve a „kétfrontosan” mindkettőjüket elítélő sztálini párttörténetírástól a Preobrazsenszkijt felmagasztaló trockista és új-baloldali gondolkodók, ill. a Buharint újrafelfedező liberális szovjetológia képviselőin át, egészen a 60-as és 70-es évek közép-kelet-európai reform-közgazdaságtanig. Fontosabb ugyanis az a tény, hogy a noha változó ideológiai megfontolások szülte, módszertanilag mégis hasonló – „**dialektikus**” – megközelítések jórésze rendkívül termékenynek bizonyult a NEP-korszak gazdaságpolitikai, mindenekelőtt pedig **politikai dinamikájának** elemzésénél.

A közvetlenül gazdaságpolitikai ill. ideológiai-politikai töltetű viták **gazdaságelméleti** dimenzióinak megértését ugyanakkor zavaróan hátráltatja, amennyiben hasonló közelítésmóddal élünk, s a napi politikát és a gazdaságpolitikát az elmélettel összemosva ott is konfliktus után kutatunk, ahol elég **nyilvánvaló az egyetértés**. Még akkor is, ha tudjuk, hogy az elmélet politikába való csúsztatásának kétséges műveletét maga a kor valósága erőszakolja a külső szemlélőre, nem pusztán az utólagos értékszempontok. A kétségtelen aktuálpolitikai ellentétek ugyanis könnyen eltakarhatják a polémia két főszereplőjének **rokon vonásait a közgazdasági elméletben**. A vita politikai és ideológiai elemei azonban korántsem mellőzhetők, sőt az említett csúsztatás mechanizmusának megértése nélkül sem az elméleti egyetértés, sem a gyakorlati ütközések nem tárgyalhatók tisztességgel.

A konszenzus mozzanata a történeti elemzőket magától értetődően kevéssé foglalkoztatta. Leginkább még korabeli orosz **szociáldemokrata-liberális emigráció** érdeklődésére tarthatott számot, melynek prominens alakjai is gyakorta a „persze az új bolsevik urak is törvényszerűen elkezdtek egymást té-



pázni a hatalomért, ám egy percig se higgyük, hogy közülük a kevésbé radikálisak megtagadják majd bolsevik mivoltukat egyszerűsítő frázisával intézték el a kérdést a vitapartnerek felé mutatott politikai szolidaritására szűkítve a közöttük tapasztalható elméleti egyetértés gazdagabb tartalmát. A jelzett „dialektika” mégis óriási előrehaladást jelentett a bolsevik hatalomátvételtől megrettent nyugat, majd jóval később a hidegháborús szovjetológia meglehetősen differenciálatlan bolsevizmus-képéhez viszonyítva.

### Folytonosság vagy diszkontinuitás?

A közgazdasági elmélettörténetben — úgy vélem — mindaddig nem is mérülhet fel annak igénye, hogy Preobrazsenszkij, Buharin vagy a kortárs gondolkodók nézeteinek közös pontjai, eszmei érintkezései után nyomozunk, amíg nem szakítunk a húszas évek szovjet gazdaságtörténetének azzal az általánosan elfogadott ábrázolásmódjával, mely szinte kizárólag a **diszkontinuitást** hangsúlyozza a hadikommunizmus, a NEP és a rákövetkező „sztálini” gazdasági rendszer között. A diszkontinuitás gondolatával való szakítás, mely egyértelmű a NEP, mint önálló gazdasági modell megkérdőjelezésével, a folyamatosságot helyezi előtérbe vigyázva arra, hogy ne tekintse a nyomában keletkező magyarázatok egyetemes érvényűeknek. A módszertani váltás (ill. kiegészítés) aktuális ideológiai indítékairól, ill. azokról a tudományos előnyökről, amelyekkel az a kor gazdasági folyamatainak megértésében jár, említett cikkemben részletesebben szólok.

Ha elfogadjuk e „folyamatossági hipotézist”, mint a NEP-korszak elemzésének **alternatív** megközelítését, nem állunk távol attól sem, hogy a szóban forgó elméleti vitához a résztvevők nagyfokú egyetértésének előfeltevéseével forduljunk. Ha ugyanis a NEP-et elsősorban taktikai visszavonulásként, korlátozott és eleve elvetélt liberalizálás kísérletként, átmeneti és sok szempontból spontán módon is a maga ellenkezőjébe forduló reálpolitikai akcióként fogjuk fel, s azokat a — kommunista pozíciókat, ahonnan a visszakoázás történt, a korabeli álláspontoknak megfelelően adottaknak és általánosan elfogadottaknak tekintjük, akkor jószerivel „csak” az a kérdés, hogy ennek az ideiglenes visszavonulásnak mikor, hol és mi módon vessenek véget. Ilyenformán az elméletben a folyamat **kiinduló- és végpontját** tekintve egyetértés fog mutatkozni, nézeteltérések pedig főként az (egyébként alig definiált) taktikai részletek kapcsán támadnak majd.

Másszóval, ha kétségeink vannak a NEP-nek mint piacgazdasági rendszernek a létezésével kapcsolatban, és engedünk vulgármaterialista reflexeinknek, könnyen kételyeink támadhatnak aziránt is, vajon **létezett-e a NEP-nek összefüggő piacelmélete** és voltak-e valóban komoly liberális ideológiái a bolsevikok között. Vajon biztos-e az, hogy a NEP meghirdetésével a pusztá elvi lehetőségen túl, lényegesen is két út állt a szovjet gazdaság előtt,

amint azt rendszerint felteszik: egy szabályozott piaci és egy végső soron a hadikommunizmus irányába visszaforduló, vagy csak ez utóbbi?

### Történetfilozófiai és politikai rokonság

A II. Internacionálé történetfilozófiai felfogásán nevelkedett két szovjet teoretikus a húszas évek során soha nem távolodik el közösen írt utópikus „receptkönyvük”, a „Kommunizmus Ábécéje” elméleti alapelveitől vagy az ugyancsak 1920-ban kiadott, az „Átmeneti korszak gazdaságtana” (Buharin), ill. a „Papírpénz a proletárdiktatúra időszakában” (Preobrazsenszkij) végletesen **naturalista** kommunizmus-képétől. Az is köztudott, hogy mindketten tudatosan, s nem pusztán taktikai kényszer által vezetettve vállalják **leninista** mivoltukat is.

A hadikommunista típusú gazdasági rendszert csak a kor elmaradott viszonyai és a háborús helyzet közepette tartják működésképtelennek, s tekintik bevezetését visszamenőleg hibának, szükséges rossznak vagy egyszerűen illúziónak. Eszerint a visszavonulás egyszersmind az átmeneti korszak kezdete, maga az átmenet ugyan különféleképp szakaszolható, ám egyértelmű **iránya van** és az átmenetet magát, ha nem is teljesen azonos módon definiált, de **jól meghatározható törvények** mozgatják. Az ún. „parancsnoki posztok” megléte és a folyamatos társadalmasítás (államosítás és szövetkezetesítés), egyáltalán: a vég-cél felé történő **szakadatlan** előrehaladás mindkettőjük axiómája, az állami szektor (ipar, nagyüzem) magasabbrendűsége, nem-árutermelő jellege és inaktív voltának elszánt védelme ugyancsak. Rendkívül közel áll egymáshoz Preobrazsenszkij és Buharin a proletárdiktatúra, az egypártrendszer és a kultúrforradalom értelmezésében, ill. a gazdaság- és társadalomirányítás közvetlen demokratikus formáit követelő csoportok elitélésében és az állam elhalásának zárójelbe tételeiben is.

Igy kétségteljesé válnak azok a megkülönböztető **címkék**, amelyeket legelőször a vitázó felek ragasztanak egymásra, majd a hivatalos párttörténetírás nyomtatékosít vagy torzít tovább, s amelyektől a legtöbb nyugati feldolgozás sem képes mind a mai napig függetleníteni magát. Jobb- és baloldal, agraristák és szuperiparosítók, neo-narodnyikok és új likvidátorok, liberálisok és az ipar diktatúráját követelők, mechanikusok és dialektusok, genetikusok és teleológusok, piacpártiak és tervezők, az egyensúly és az arányosság hívei ill. a radikális disequilibristák – mind olyan „díszítő” jelzők, amelyekkel a Buharin és Preobrazsenszkij vezette tábor a kor és az utókor ruházta fel, nem is beszélve a mensevizmus mindkét fél által sűrűn hangoztatott vádjáról vagy a fasizmusról, mely elitelő formulában szinte egyidőben részesíti őket a sztálini párt-történet, visszamenőleges érvénnyel. E címkék, jöllehet a szó szoros értelmé-



ben véresen eltérő jelentéseket hordoznak, ezért megfejtendők, ám **korántsem biztos, hogy elméleti szempontból is oly gyökeresen különböző tartalmakat jelölnek.**

### Stratégiai összhang – taktikai csata?

Ugy tűnhetne mégis, az egyetértés a történetfilozófiai és politikai programra korlátozódik, az ellentétes megnevezések (címkék) pedig a közgazdaságtan és/vagy a gazdaságpolitika világában nyerik el valódi értelmüket és az itt keletkező véleménykülönbségek a maguk részéről kielégítően magyarázzák a konfliktusok hevesességét.

Napjaink közgazdasági szovjet-kutatásának uralkodó angolszász-liberális irányzata (Carr, Cohen, Erlich, Lewin, Nove stb.) hasonló válaszokkal szolgál, amikor az egész ügyet a „**stratégiai összhang – taktikai csata**” sok szempontból termékeny, de túl általános történeti modelljébe ágyazza. Képviselői nemigen tisztázzák, mi értendő adott összefüggésben stratégián és taktikán: az előbbit legtöbbször nem is tekintik tanulmányozásra érdemesnek, ez utóbbiba pedig az értékelméleti megfontolásoktól kezdve az iparfejlesztési célokon át egészen a legapróbb árpolitikai intézkedésekig szinte mindent belezsúfolnak. Így az egyetértés mozzanata végeredményben elsíkkad és a hangsúly a konfliktusokra tevődik át. Igaz, néhol (pl. Lewinnél) a „**vihar egy pohár vízben**” találó analógiája is felbukkan, jelezvén, hogy a grandiózus elméleti vita, ha a gyakorlat nyelvére fordítjuk le, időnként néhány tízmillió rubel beruházási összeg előteremtéséről, ill. pár százalékos árkülönbségekről folyik.

Ez már egy olyan ötlet, melynek nyomán el lehet indulni, mégha bizonyos szempontból **épp ellenkező irányban** is. A „stratégiai összhang” rögzítése mellett célszerű az elméleti közgazdaságtan és a gyakorlati gazdaságpolitika lehetőség szerinti szétválasztása az elemzésben. Hogy a **gyakorlati** gazdaságpolitikában tapasztalható, első pillantásra kevésbé jelentős nézetkülönbségek miért tűntek a kortárs szerzők előtt – joggal – vízválasztónak, ezt csak a viták és társadalmi, gazdasági környezetük kapcsolatának immanens elemzése válaszolná meg. A gazdaság-elméleti párhuzamok ugyanakkor „kívülről” közelítve is felvázolhatók.

Annyi rögtön látható, mégha ez nem is mond sokat, hogy a preobrazsensz-kiji és buharini elmélet NEP-korszakban hitt óriási távolságai centiméterekre zsugorodnak a **később** megvalósultak fényében. Ha a húszas éveken áthúzódó polémiaát a maga teljességében értékeljük, az is nyomban kitűnik, milyen „intim” a két bolsevik tábor viszonya egymáshoz, még a legvadabb szidalmak közepette is, ahhoz a gyanakvással elegy elutasító magatartáshoz képest, amelyet általában a mensevik, polgári vagy narodnyik múltú vitapartnereikkel szemben együttesen tanúsítanak. (Azokkal szemben, akiknek nevéhez – Groman, Bazarov, Feldman, Kondratyev stb. – a vita talán legkomolyabb és legmaradandóbb tudományos eredményei fűződnek.)

Ahhoz, hogy a két teljes éven át tartó vitában a felek elméleti nézeteinek hasonlóságát, ill. egymáshoz való közeledését szemléltethessük, a polémiát<sup>5</sup> – bármennyire kivihetetlennek tűnik is – visszamenőleg meg kell tisztítani néhány „zavaró” momentumtól: a valamikori elvbarátok egymás ellen fordulásának személyes **drámájától**; a nyilvános politikai összecsapás elmaradhatatlanul **túlfűtött légkörétől**; végül pedig az elburjánzó **metaforikus** megfogalmazásoktól.

### A személyes konfliktus

Látszólag Buharin a támadó fél, pedig valójában védekezik. A nemrégiben még a trockistákkal együtt a párt demokratizálásáért síkra szálló, majd a pártcentrumhoz csatlakozó Buharin kezdeti teljesítményéből kiérződik a lelkiismeretfurdalás. Túlkompenzál, demagóg módon belelovalja magát a vitába, jóval saját megszokott elméleti színvonala alatt mozogva, meglehetősen drasztikusan, ex katedra minősítgeti partnerét, miközben teli előítéllettel, védi az apparátus mundérjának becsületét. Preobrazsenszkij sem rest, mint vérbeli ellenzéki, az elnyomott pozíciójából replikázik: szakadatlanul politikai múltjára emlékezteti ellenfelét, professzori fennsőbbiséggel kipellengérezve annak szellemi elszürkülését; szemére hányja apologetikus viselkedését, nehezményezi, hogy tudományos műveire Buharin zsurnalisztikus válaszokat ad és tendenciózusan félreérti gondolatait. A **fordított életsorsok** (a politikai vezetésből kiszorult, s a tudományban otthont találó Preobrazsenszkij valamint a közvetlen politikai hatalomban mindinkább feloldódó és tudományos tevékenységét ideiglenesen némiképp felfüggesztő Buharin) ily módon eleve **rossz munkamegosztást** eredményeznek és kibékíthetetlennek tűnő ellentétekkel mérgezik kapcsolatukat.

### Politikai hullámok

E munkamegosztás egyszersmind a pártcentrum és az ellenzék „munkamegosztása”. Már maga a vita kirobbanása is teljességgel érthetetlen lenne a trockista opposíció első nagy hullámának jelentkezése nélkül, hát még az a körülmény, hogy a vihar a korlátozott elméleti kompromisszum elvi lehetőségének későbbi megteremtődésekor sem csillapodik igazán, sőt . . . Buharin nem jár távol az igazságtól, amikor Preobrazsenszkij 1924-ben megfogalmazott felhalmozási alaptörvényét az „ipar diktatúrája” 1923/24-es trockista jelszava **utólagos elméleti szentesítésének** tekinti. Válaszát egyebek között ezért is jelenteti meg a pártsajtóban (kiemelve a vitát az akadémiai berkekből), nem csupán azért, mert Preobrazsenszkij, mint az ellenzék tekintélyes képviselője, politikai fórumokon is lépten-nyomon szembekerül vele, vagy mert a pártcentrum szócsöveként közvetlen megbízása is van erre. A vitázó felek a lehető **legbrutálisabb ideológia-kritikát** gyakorolják egymással szemben: Buharin egy hatalomra törő klikk és az általa befolyásolt elmaradott munkáscsoportok partikuláris



érdekeinek védelmével (korabeli kifejezéssel: „céhes ideológia” gyártásával) vállalja még Preobrazsenszkijt, míg az a „helyreállítási időszak ideológusaként” írja le hatalma csúcán lévő vitapartnerét, aki az általános érdek képviselőjének örvén a parasztságnak elvtelen engedményeket tevő 1924/25-ös gazdaságpolitikai fordulatát öltözteti ideológiai mezbe.

A polémia hevessége 1925 második felében némiképp alábbhagy. A vita 1926 folyamán lángol föl ismét, s ezt valószínűleg nem magyarázza kimerítően a tudomány önfejlődése. Sokkal inkább az, hogy a buharini liberális gazdaságpolitika első sikerei után (melyek jöllehet nem szolgálhattak perdöntő bizonyítékul a vitában, mégis egy időre kifogták a szelet az ellenzék vitorlájából) bekövetkező **megtorpanások** — 1925/26-os gabonaválság, ipari fogyasztási cikkhiány, paraszti átrétegződés, stb. — új elméleti municiót kínálnak Preobrazsenszkij számára. A trockista (most már egyesült) ellenzék 1926-os második nagy hulláma után Buharin még ha akarná, sem tekinthetné összecsapásukat egyszerű akadémiai eszmecserének.

### Sokértelmű metaforák

Mindez áll a szóhasználatra is. Miután a tudományos „disputa” politikai ütközetben folyik, mivel az ellenfelek a legnagyobb természetességgel tekintik elméleti munkásságukat egyúttal agitációnak is, s miután ez az agitáció a század húszas éveinek Szovjetuniójában zajlik, a **képes beszédnek** és a szaktudományos szempontból **képlékeny** politikai szólalomoknak kitüntetett jelentősége van. Preobrazsenszkij Marx-utánzata (az Uj Gazdaság szerkezete a Tőkét mintázza) <sup>6</sup>, az eredeti felhalmozás analógiája joggal tűnik provokatívnak, a magángazdaság „kizsákmányolásának” és „bekebelezésének” terminus technicusai pedig egyenesen vérlázítóknak annak a Buharinak a számára, aki a parasztság megbékítését választja a mindennapi politikai cselekvés vezérfonalául. Ugyancsak érthetően háborítja fel Preobrazsenszkijt, és tüzei vitakedvét, amikor Buharin a „gazdagodjatok” jelszóval fordul a parasztsághoz vagy amikor arról beszél, hogy a „szövetkezeti főútvonalon” „csigalassúsággal” kell előrehaladni a szocializmus felé.

Legyenek azonban bármily ingerlőek is ezek a metaforikus kifejezések, tükrözzenek bármily éles politikai és ideológiai ellentéteket, **elméleti** szempontból valójában mégis sokféleképp értelmezhetők: a vitázó felek egyrészt taktikai okokból menetközben visszavonják legtöbbjüket („kizsákmányolás”, „gazdagodjatok” stb.), másrészt pedig olyan olvasatukat nyújtják, amely **alig tér el** partnerük véleményétől.

### A közeledés módozatai

Ha a polémiaát gondolatban megszabadítjuk a fenti mozzanatoktól, inkább az összetartó elemek ugranak előtérbe. A retrospektív beállításokat többnyire uráló, statikusan felfogott Preobrazsenszkij–Buharin ellentét helyett pedig két

változó, egymásra ható teoretikus teljesítményt látunk, melyek bizonyos mértékig közelítenek egymáshoz. A konvergencia **több síkon** is megfigyelhető. Egyrészt a szembenálló felek arra kényszerítik egymást, hogy **alaposan végiggondolják** saját álláspontjukat és tiszteleggel alátámasszák azt. Preobrazsenszkij első akadémiai előadásának elvont törvény-skolasztikája így adja át részben helyét a pozitív kifejtésnek az értéktörvényről szóló második előadásában, s így jut el Buharin is a kioktató tagadástól a mégoly töredékes állításig, amikor az „Uj Gazdaság”-ra reagálva megfogalmazza saját „arányos munkaráfordítási törvényt” elméletileg is körülbástyázva eddigi gazdaságpolitikáját. Eközben mindketten lenyesegetik érvelésük összekülönbözésre okot adó számos elágazását, s ha nem is értenek egyet, szót azért már jobban értenek egymással.

Másrészt **rémisztő ideológiai vételek** (mensevizmus, narodnyikság, szme-navehizmus, stb.) folytonos emlegetésével arra is rászorítják egymást, hogy legalább formailag ne térjenek el – az általuk értelmezett – lenini vonaltól (NEP, parasztkérdés, szövetkezetek, stb.). Bármilyen hévvel is folyjon közöttük a harc a lenini elméleti örökség kisajátításáért, mindketten „Lenin köpenyéből” bújtak elő. Harmadrészt – s talán ez a perdöntő az ügyben – a közeledést a gazdasági élet néhány igen fontos új fejleménye is magyarázza. A helyreállítási időszak várható lezárulása, s ezzel a felhalmozási probléma valódi megjelenése valamint az egyidejű ipari áruhiány-válság ugyanis Buharint az iparosítás általa eddig jószerivel elhanyagolt kérdésének újragondolására készíti, míg Preobrazsenszkijt a gazdaság szerkezeti arányainak és általános egyensúlyának vizsgálatára ösztönzi. Így támadnak az állítólag neo-narodnyik Buharinnak jelentős **iparfejlesztési** ötletei és az állítólag szuper-iparosító Preobrazsenszkijnek komoly „**egyensúly-féltő**” elképzelései is.

Végül negyedrészt **aktuálpolitikai megfontolások** is csillapítják a vitapartnerek kedélyét. Preobrazsenszkij amúgy is állandó bírálat tárgya a trockista ellenzék körében taktikailag tarthatatlan tudományos szókimondásáért. Ezért nem meglepő, ha a leningrádi opposíció létrejötté, az 1925-ös XIV. kongresszus kompromisszumos iparosítási határozatait, valamint az egyesült ellenzék megalakulása időszakában elvarázslat hangfogót illesztenek rá a taktikai kivárás ill. a volt politikai ellenfelekkel megkötendő új szövetség érdekében. (Ezért is mond le Preobrazsenszkij az 1924-ben tartott előadás néhány inkriminált kifejezéséről: „kizsákmányolás”, „bekebelezés”, stb.) Ami pedig Buharint illeti, a XIV. kongresszus kompromisszum-kísérlete az ő hangerejét is tompítja, emellett hasonló következményekkel jár a nevéhez kötődő liberális gazdaságpolitika bukácsolása, s hatalmának ettől elválaszthatatlan szűkülése is Csak éppen őt nem Trockij, hanem Sztálin igyekszik kordában tartani – mondhatnánk leegyszerűsítve. Amikor pedig a politikai vita 1926 közepétől kezdve ismét felparázlik, Buharin már nem fárasztja magát igazán gazdaság-elméleti természetű válaszokkal.

Alapfeltevésünk szempontjából mindenesetre tanulságosak a két fél azon



megállapításai (ezek általában sajnos elkerülik az elméletörténeteszek figyelmét), amelyeken a másik **nem** akad fenn, sőt partnerét nagynéha még leereszkedő vállveregetésben is részesíti értük. (Gondoljuk csak az állami szektor **nem-áru-termelő** jellegével összefüggő vagy a **növekvő** paraszti jövedelmek fokozott elvonásával kapcsolatos fejtegetésekre).

### Doktrina és forgatókönyv

A hadikommunizmus „bukását” követő ideológiai úr nem jelenti egyszerre mind az átmeneti korszakra vonatkozó gazdaságelméleti doktrina hiányát is. **Nem annyira az általánosan elfogadott doktrina hiányzik, mint az átmenet egy-séges forgatókönyve.** Preobrazsenszkij és Buharin nem tartoznak a hadikommunizmus iránt nosztalgákat tápláló teoretikusok közé, leninistáknak tekinthetők abban az értelemben is, hogy bár a bolsevik hatalomátvételt (szemben a mensevikekkel) szükségszerűnek és visszafordíthatatlannak tartják, belátják, hogy az elmaradottság miatt ideiglenesen engedni kell az eredeti pozíciókból. (Természetesen megőrizve számos – körülbelül azonos módon értelmezett – kommunista vívmányt és fenntartva a visszavonulást követő **mihamarábbi** ellentámadás igényét. Egyetértenek abban is, hogy a szocializmus egy országban is építendő (a permanens forradalom-hívő Preobrazsenszkij elgondolása az eredeti szocialista felhalmozásról paradox módon épp erre az építési folyamatra nyújt pozitív-optimista programot), a teljes felépíthetőséget pedig Buharin sem állít(hat)ja.

A vitázó felek e keretek között tesznek kísérletet saját forgatókönyveik megszerkesztésére, méghozzá mindketten a marxi ökonómia módszertanának többé-kevésbé hasonló és igen kevésbé meggyőző alkalmazásával. Jóllehet Preobrazsenszkij jár az élen az átmenetet mozgató törvényszerűség(ek) – szinte megszállott – keresésében, ám az arányos munkaráfordítások törvényének alakjában végső soron partnere is kimondja egy **rendező (elv)** létezését. Igaz, Buharin „tervszerűen tudatos törvényről” beszélve valamivel kevésbé fatalisztikus módon ábrázolja e törvény működését, ellenfele viszont az eredeti szocialista felhalmozás törvényének objektív parancsait hangsúlyozza, s azt, hogy a gazdasági vezetés **engelmeskedjék** e törvény előírásainak. Buharin erre némi dialektikus csűrös-csavarással az államot és annak gazdaságpolitikáját beolvasztja az alap fogalmába. Mindez azonban értelmezhető úgy is, hogy a hatalmon lévő politikus **nem kívánja megkötni a kezét** az ellenzék valamely törvényszerűség képében ráerőszakolt gazdaságpolitikai követeléseitől, s igyekszik megszabadítani akcióit az objektívnek kikiáltott mércétől.

Igaz, Preobrazsenszkijnél két törvény (szabályozó), az eredeti felhalmozási és az értéktörvény áll kibékíthetetlen harcban egymással, míg Buharinnál ugyanez az ellentmondás egyetlen törvényen belüli két elv (a tervszerűség és a spontaneitás) nem-antagonisztikus viszonyaként jelenik meg. (Néha Preobrazsenszkijnél is, csak a törvényszerűséget másként nevezi.) E törvény-kapcso-

latok Preobrazsenszkijnél végülis az értéktörvény legyőzésébe és megszüntetésébe torkollnak, miközben Buharinnál inkább lépéstartásról, összeférésről és kiszorításról van szó, s arról, hogy az egyik törvény evolutív úton átengedi a helyét a másiknak. Valójában tehát mindkét esetben a „**terjedő sziget**”-elméletet látjuk, nevezzék azt akár elszántan a preszocialista formák „bekebelezésének” (Preobrazsenszkij), akár finomabban a proletár „oázis” térnyerésének a paraszti „sivatagban” (Buharin).

A magánszektornak a NEP első éveiben megfigyelhető gyorsabb helyreállítását tapasztalva egyöntetűen arra a „pesszimista” következtetésre jutnak, hogy az államgazdaság a **monopolista önvédelem** eszközeinek latba vetése nélkül nem boldogulhat. — Bármely, a szabadversenyhez közelítő állapot nemcsak a történelem kerekének visszaforgatását jelenthetné a monopolkapitalizmus mindkettőjük által elismert gazdaságszervezési vívmányaihoz képest, hanem szükségképp a szocialista formák biztos vereségéhez is vezetne a két szabályozó (elv) küzdelmében. Ha azonban tartjuk magunkat a protekcionizmushoz, akkor az államgazdaság **korlátlan** terjeszkedésre képes, s a tervszerűség köre szakadatlanul bővíülhet — vélik optimistán.

Akármilyen nyomatékosan hangsúlyozza eközben Buharin a magánparaszti gazdaság fokozatos szövetkezetesítésének tervét, (a nepmanok esetében olyan kifejezést használ, amely egyaránt jelöl túlélést is kiebrudalást is), Preobrazsenszkijben ez alkalommal sem lel valódi ellenfélre, hiszen az — tényleges parasztprogram híján — kitér az összecsapás **elől**, mondván: a még nem létező nem lehet tudományos vizsgálat tárgya. Ami pedig Buharint illeti, protekcionizmusa ugyan nem olyan állhatatos, mint társáé, a lenini „**ki kit győz le**” elvét (Preobrazsenszkijnek a két szabályozó harcáról szóló elgondolása lényegében ennek parafrázisa) ő sem von(hat)ja kétségbe.

Preobrazsenszkij 1922-ben egy előtanulmányát még „A NEP-től a szocializmushoz” címmel jelenteti meg utalva arra, hogy a valódi átmeneti korszak megindulása a NEP meghaladását előfeltételezi. Az „Uj Gazdaságban” már inkább csak terminológiai aggályaival hozakodik elő a NEP-kifejezéssel szemben. Buharin a maga részéről a „NEP-pel a szocializmushoz” jelszónak, a parasztság szocializmusba történő **belenövésének** a híve. Jóllehet Preobrazsenszkij az eredeti szocialista felhalmozás előrevetítésével beiktat egy új **előkészítő** szakaszt az átmeneti korszak elejére, de nincs gazdaságelméleti állásfoglalása azzal kapcsolatban, hogy e szakaszt vajon a februári és az októberi forradalmat követő ún. harmadik forradalom zárja-e majd le. Nem csupán az átmenetre vonatkozó doktrína, hanem a két szerző által megírt forgatókönyv „rendezője” és a cselekmény elméleti vezérfonala is igen közel áll egymáshoz, nem szólva a szereplőgárda alapvetően **kettős** tagolásáról. Államgazdaság (mindenekelőtt a nagyipar) — eredeti felhalmozás — tervszerűség — az egyik oldalon, magánparaszti gazdaság — értéktörvény — spontaneitás a másikon — ez Preobrazsenszkij osztályozása. Buharin is duális modellt alkot, csak nála nincs



szó eredeti felhalmozásról, az értéktörvény pedig nem a szocialista felhalmozás törvényének, hanem a „bűnös értékleplét levető” arányos munkaráfordítási törvénynek adja át a helyét.

### Piaci mechanizmusok párhuzamai

Az árutermelés kategóriáit a szembenálló felek egyhangúlag az **államgazdaságon kívülről**, a két szektor közötti cseréből származtatják, s a piaci elemek beszívárgását elítélendőnek, megszüntetendőnek tartják. Buharinnak sincs hozzászcsot-elmélete a szocialista piacgazdaság mai fogalma szerint, sőt egyébként sem, (a két elv nála nem az államgazdaság körén belül működik együtt) így — mai szóhasználattal — mechanizmus-ügyekben igen komoly a két fél között az egyetértés, már ami a szocialista szektor belső viszonyait érinti. Az állam- és a magángazdaság kapcsolatait illetően pedig Preobrazsenszkij az, aki a csereviszonyok szerteágazó szerkezeti elemzésébe fog, kimutatandó, hol lát **reális** lehetőséget (és hol nem) a piac kiküszöbölésére, ill. a felhalmozási és az értéktörvény mikor áll harcban és mikor működik együtt egymással.

Buharin viszont kifejezetten egyetért ellenfelével a **növekvő** paraszti jövedelmek fokozott elvonásának — a meglehetősen sokértelmű és nyújtható — követelésében. Az átszivattyúzás reálpolitikai korlátait ugyanakkor Preobrazsenszkij is elismeri, ráadásul a jövedelmek elvonását nem tekinti egyirányú folyamatnak, hanem az újraelosztás (melyből a falu is részesül pl. hitelek formájában) első állomásának. Ezzel, s a paraszti jövedelmek emelkedésének feltételezésével pedig **hallgatólagosan** jóváhagyja a buharini paraszt-ösztöngzés fontos alapelveit. A belső piacot Preobrazsenszkij sem akarja azonnali megszüntetni, mi több láthatóan elfogadja annak bővülését, míg a „paraszti piacra való támaszkodás” dodonai kitétele Buharinnál távolról sem zárja ki az ipar-mezőgazdaság csere erősödő állami szabályozásának preobrazsenszkiji igényét. Ily módon a „**piacon keresztül folyó kizsákmányolás**” (Preobrazsenszkij) és a „**forgalmon keresztül történő felhalmozás**” (Buharin) posztulátuma (legalábbis az elmélet szintjén) talán nem is áll olyan messze egymástól.

### Növekedésméleti rokonság — eltérő helyzetértékelés

Az egyenlőtlen csere és a forgalmi felhalmozás mechanizmusa végső soron egyaránt **iparfejlesztési** célokat szolgál. A Preobrazsenszkij–Buharin polémiát szokás iparosítási, gazdaságstratégiai vitának nevezni. Elméleti ellentétek után nyomozva az érték- és piacelmélet magaslataiból ereszkedjünk most le ide. Itt sem könnyű a szembenálló felekre „rábizonyítani”, hogy valóban teoretikus vitában állnak egymással. Láttuk, hogy véleményük az iparosítás általános szükségszerűségéről, ill. a nehéziparról, mint szocialista minta-ágazatról nemigen üt el egymástól. Még az 1924–26-os vitában sem jellemezhető azonban Preobrazsenszkij olyan egyértelműen autark nehéziparosítás-

párti teoretikusként, mint szokás. Megpendíti ugyan a termelőeszköz-gyártás gyorsabb fejlesztésének tételét, ám az eredeti szocialista felhalmozás törvényének körülírásakor **általában** az iparba és nem kifejezetten a nehéziparba történő jövedelem-átszívásról beszél és az állótőke-import gondolatával is komolyan barátkozik.

Buharin is inkább csak az első ötéves terv előkészítése során tudatosítja majd könnyűiparosító elgondolásait, ezidőtájt az „ipar diktatúrája” és az egységes népgazdasági tervezés tagadásán túl még **nincs lényeges mondanivalója** e témakörben.

Az „Uj Gazdaság” körül kibontakozó vita azonban mindenekelőtt az iparosítás **forrásairól** és nem annak módszereiről folyik. Preobrazsenszkij elméletileg nem rekeszti ki annak lehetőségét, hogy az ipar **belső felhalmozása** bővíthető, mi több, nyíltan beszél a proletáriátusnak az eredeti felhalmozás érdekében vállalandó **önkorlátozásáról** („önkizsákmányolásáról”), s a bérköltségek ily módon várható mérséklődéséről. Elvileg a forgalmi folyamat gyorsításából származó önköltség-csökkentés buharini ötlete sem idegen a számára, ámde ezt az akkumulációs eljárást nem tartja elég gyorsnak és megbízhatónak.

Tény, hogy amennyiben 1924 és 1926 között arra kérték volna, hogy tervezze meg az ipar felhalmozási alapját, a Preobrazsenszkij által adott mutatószám, ha csökkenő mértékben is, de okvetlenül meghaladta volna Buharinét. De aligha állítható, hogy a gyakorlati gazdaságpolitikában tapasztalható rendszeres eltérés mögött **alternatív** elméleti álláspontok munkálnak. Mindkét szerző lényegében a **gazdaság legegyszerűbb keresleti-kínálati láncösszefüggéseire** építi magyarázatát, jobbára abban különböznek csupán, hogy ezek közül melyiket ragadják meg elsőnek. A többi felgöngyölítése innen kiindulva már azonos logikára jár. A vitázó felek ugyanis többnyire hallgatólagosan, de egyként feltételezik a piaci hatások hiánytalan átgyűrűzését az egyik ágazatból a másikba, a folyamatok pozitív visszacsatolósos jellegét, a növekedés korlátlan voltát és azt, hogy nem jár hatékonyságromlással. (Az első ötéves terv kapcsán azután mindketten igen gyorsan felismerik e feltevéseik tarthatatlanságát — ez rendkívüli érdemeik közé tartozik.) E feltételezések persze jelentős méretű szabad kapacitások mellett korántsem tekinthetők abszurdnak, így bármennyire is Preobrazsenszkij az, aki a vádat megfogalmazza, ebben az értelemben **ő is** a helyreállítási periódus „ideológusa”.

A választás pedig, hogy az ipari vagy a mezőgazdasági kínálat fokozását részesítsék-e előnyben a gazdaságpolitikában, vagyis, hol melyik láncszemet ragadják meg, elsősorban azon múlik, hogy a **kiinduló helyzetet miként határozzák meg**. Preobrazsenszkij az ipar, Buharin viszont a mezőgazdasági árutermelés elmaradásával indítja gondolatmenetét, az előbbi az ipar (főként a nehézipar) lassan kibontakozó helyreállítására, az utóbbi meg az 1923/24-es agrárrollóválásra hivatkozva. A maga módján Preobrazsenszkij is egy jelentős ágazati arány-



talanság megszüntetésével indokolja álláspontját, ezért ebben a tekintetben ő sem festhető le a **gazdasági egyensúly ellenségeként**. Buharinnál a paraszti áru-termelés ösztönzése löki be a növekedés motorját, Preobrazsenszkij véleménye szerint viszont a mezőgazdasági vásárlóerő máris meghaladta az ipari kínálatot, s ezért félő, hogy a paraszt visszavonul a piacról. A parasztösztönzés megfelelő iparcikk-ellentételezés nélkül elképzelhetetlen, ezért legelőször az ipari kínálat növelésén a sor. Láthatóan ő sem kockáztatná szívesen a paraszti gazdaság naturalizálódását, s (bár vitapartnere ezt nem hiszi el neki) **felhagy az infláció hadi-kommunista eszményesítésével**. Az ipari árak csökkentésének buharini politikáját nem elméleti okokból bírálja, hanem főleg azért, mert azt a közvetítő magánkereskedelem dominanciája miatt hatástalannak tartja. Egyébként Buharin sem elvi alapon, hanem inkább mértékét illetően elégedetlen az állami ipar monopolista árképzési gyakorlatával.

Summa-summárum, még ezen a legkevésbé absztrakt gazdaságelméleti területen is, a növekedésemélet és a gazdaságpolitika-elmélet határán, ahol a tudományos megfontolások a legkonkrétabb formák között csaphatnának össze, a vita szinte arra a **gyakorlati gazdaságpolitikai kérdésre** fordítható le, hogy **hol** kell belenyúlni a többé-kevésbé azonos módon értelmezett rövid távú konjunktúra-folyamatba a növekedés felgyorsítása érdekében.

### Az eltűnt vita nyomában

Mindez nem kisebbíti a vitázó felek elméleten kívüli konfliktusait. Épp ellenkezőleg: amíg az ideológiai és (gazdaság)politikai különbségek véleményünk szerint a polémia során rendszerint nem éleződnek elméleti ellentétekké, addig az akár apró hangsúlyokban tükröződő teoretikus eltérések is legtöbbször életbevágó fontosságú ideológiai és (gazdaság)politikai különbségeket takarnak. A hasonlóan felfogott gazdasági folyamatok belső mértéke, sebessége, a változások következetessége, a rendszer stabilitása és teherbíróképessége, stb. nyilván más megítélés alá esik a **hatalom és az ellenzék** képviselői szemében. Általában nem az a helyzet, mintha Buharin nem értene egyet Preobrazsenszkij **radikálisabb** elgondolásaival, hanem az, hogy **még** nem ért egyet azokkal. (Preobrazsenszkij szerint viszont nem az átmeneti korszak általa javasolt felgyorsítása, hanem Buharin „defetista” megoldásai veszélyeztetik azt a „szmicskát” (munkás-paraszt szövetséget), amelyet ellenfele tőle félt. Az általa képviselt ideológia barát- és ellenségsége sem tér el Buharinétól, s amúgy sem gazdasági reálpolitikával, hanem elméleti modellel dolgozik – állítja.) Mintha a gyakran pusztán hangsúly-különbségekben megfogalmazódó elméleti vita gyakorlati végkövetkeztetéseiben csapódnának le és válnának kézzelfoghatóvá a nézeteltérések.

Mindezt azért volt szükséges jelezni, mert a húszas évek gazdasági vitáinak irodalmában mai napig ősforrásként kezelt kiváló alkotás, A. Erlich 1960-ban kiadott „*A szovjet iparosítási vita*” c. könyve, az elsősorban a közvetlen gazda-

ságpolitikai célokban és azok eszközeiben mutatkozó véleménykülönbségeket **megemeli** és rendszeresen mint magasabb közgazdaságtudományi régiókban (értékelmélet, piacelmélet, növekedésemélet, stb.) jelentkező eltéréseket tárgyalja.

Ezáltal – mondván, hogy számos későbbi növekedéseméleti alap gondolat rejlik kimondva-kimondatlanul a korabeli vitaanyagokban – ott képez elméleti ellenpólusokat, ahol inkább csak **ármlyalatnyi** különbségek fedezhetők fel. Erlich nyomán, ez a beállítás az elmélettörténetben mind egyetemesebbé vált, s így születtek például a 60-as évek szocialista reform-közgazdaságtanának azok a művei, amelyek a Preobrazsenszkij–Buharin összecsapást egyenesen gazdasági mechanizmus-vitaként írják le. Amúgy a polémia két főszereplőjének gyakorlati gazdaságpolitikai mondanivalójában **sem igazán mérhetőek** az eltérések. Ugyanis a lassú vagy gyors növekedés, az alacsony vagy magas árak, a minimális vagy maximális ipari nyereségek, stb. követelése (melyeket ráadásul sokszor nem is maguk állítanak, hanem a másiktól nyilatkoztatják ki), jöllehet legtöbbször valóban egymástól elütő gazdaságpolitikai szándékokat fejeznek ki a kor „virágnyelvén”, nem sokat mondanak egy gyakorlati közgazdásznak, különösen, ha a végrehajtás eszközeiben is sok a hasonlóság. Nem szólva arról, hogy a helyreállítási időszak végének szűk gazdasági mozgástere, amikor már tényleg a konkrét mutatószámok megszabására kerül a sor, ismét csak jócskán közelebb szorítja egymáshoz a szembenálló feleket.

Ha a gyakorlati véleményeltérések nem is mérhetőek, bizonyára „dekódolhatók”. Ehhez azonban a gazdaságpolitikai törekvésekben fellelhető különbségeket nem elsősorban gazdaságelméleti, hanem a korabeli gazdasági és politikai válsághelyzetek egész sorozatára adott politikai és ideológiai eredetükben eltérő válaszoknak. Másszóval a politikát és az ideológiát a gazdasági empiriával egyetemben nem tehetjük már a vizsgálat kiindulópontján zárójelbe, s ekkor talán a korszak „dialektikus” ábrázolásmódja is megújítható, hitelesebbé varázsolható.

Némiképp figyelmeztetőek lehetnek ezzel összefüggésben Preobrazsenszkij Buharinhoz intézett alábbi szavai (amelyek a vitában fordítva éppúgy elhangozhattak volna):

„Amikor 1910-ben az egyik bírósági tárgyaláson más elvtársakkal együtt megvádoltak bennünket azzal, hogy a párthoz tartozunk, és jeleztem ügyvédünknek (a nem teljesen ismeretlen Kerenszkijnek), hogy védelmi elgondolásai között szerepel egy olyan változat, amely még ott is eltér a valóságtól, ahol a védőnek érdemesebb volna egyszerűen megmondani az igazat, ezt választotta nekem: „Nekünk a védelem olyan változatát kell kidolgoznunk, amelyet a legkönnyebben értenek meg és a leghamarabb hisznek el a bírák, és nem szabad bonyolítanunk annak szerkezetét olyan gondolatokkal, hogy mi is történt valóban az egyes alkalmakkor”. Ezek a védelem szabályai a bíróságon. Ám ugyanilyenek a politikai támadásai is. Ez utóbbi esetben nem mindig szükséges, sőt



néha egyáltalán nem szükséges arról beszélni, ami a valóságban van. A lényeges az, hogy megteremtjük a vád számunkra legelőnyösebb, ugyanakkor a legelcsépeltebb és az olvasó fejébe könnyen beférkőző változatát. A jogi és a politikai esztétikának ezt a szabályát Buharin elvtárs láthatóan kezdi elsajátítani.”<sup>7</sup>

### Néhány fontosabb mű a vitáról

- Ch. Bettelheim: *Les luttes de classes en URSS*, 2. 1923–30, Paris, 1977
- E. H. Carr: *A History of Soviet Russia. Socialism in One Country 1924–1926*, I., Penguin Books, 1970.
- S. F. Cohen: *Bukharin, Lenin and the Theoretical Foundations of Bolshevism*, Soviet Studies 1970/4.
- S. F. Cohen: *Bukharin and the Bolshevik Revolution. A Political Biography 1888–1938*, New York, 1973
- J.–L. Dallemagne–P. Vallerant: *Le débat soviétique sur la loi de la valeur*, Paris 1972.
- J.–L. Dallemagne: *Le socialisme dans un seul pays* (Bevezetés) Paris, 1974.
- R. B. Day: *Leon Trotsky and the Politics of Economic Isolation*, Cambridge, 1973.
- R. V. Daniels: *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in the Soviet Russia*, Cambridge, 1960.
- R. B. Day: *Preobrazhensky and the Theory of the Transition Period*, Soviet Studies, 1975/2.
- R. B. Day: *Trotsky and Preobrazhensky: The Troubled Unity of the Left Opposition*, Studies in Comparative Communism, 1977/1–2.
- I. Deutscher: *Stalin. A Political Biography*, Penguin Books, 1966.
- I. Deutscher: *Trotsky. The Prophet Unarmed*, London, 1959.
- M. Dobb: *The Discussions of the Twenties on Planning and Economic Growth*, Soviet Studies, 1965. Oct.
- M. Dobb: *Soviet Economic Development Since 1917*, London, 1948.
- A. Erlich: *Preobrazhenski and the Economics of Soviet Industrialization*, The Quarterly Journal of Economics, 1950/1.
- A. Erlich: *The Soviet Industrialization Debate 1924–1928*, Cambridge, 1960.
- D. Filtzer: *Preobrazhensky and the Problem of the Soviet Transition*, Critique, No. 9.
- D. Filtzer: *The Crisis of Soviet Industrialization*.  
Preobrazhensky – Selected essays. (Bevezetés) New York, 1980.
- D. J. Harris: N. Bukharin, *The Economic Theory of the Leisure Class*. (Bevezetés) New York, 1972.

- S. Heitman: *Between Lenin and Stalin: Nikolai Bukharin*, in: *Revisionism Essays on the History of Marxist Ideas*, (szerk. L. Labedz) New York – London, 1962.
- S. Heitman: *The Path to Socialism in Russia*. Selected Works of N. I. Bukharin, (Bevezetés) New York, 1967.
- P. Knirsch: *Die Ökonomischen Anschauungen N. I. Bucharins*, Berlin, 1959.
- M. Lewin: *Russian Peasants and Soviet Power*, London, 1968.
- M. Lewin: *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates. From Bukharin to the Modern Reformers*, Princeton, 1974.
- R. Lorenz: *Sozialgeschichte der Sowjetunion I. 1917–1945*, Frankfurt am Main, 1976.
- A. G. Löwy: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*. Bucharin: Vision des Kommunismus, Wien, 1969.
- A. Nove: E. Preobrazhensky: *The New Economics*, (Bevezetés) Oxford, 1965.
- A. Nove: *An Economic History of the USSR*, Penguin, 1969.
- A. Nove: *Political Economy and Soviet Socialism*, London, 1979.
- J. Schiffer: *Russian Industrialisation Debates of the 1920s*, Problems of Communism, London, 1977/8.
- L. Schapiro: *The Communist Party of the Soviet Union*, New York, 1960.
- N. Spulber: *Soviet Strategy for Economic Growth*, Bloomington, 1964.
- N. Spulber (szerk.): *Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth*, Selected Soviet Essays 1924–1930. Bloomington, 1964.
- K. J. Tarbuck: N. Bukharin: *The Politics and Economics of the Transition Period*, (Bevezetés) London, 1979.

(A vitáról szóló kelet-európai irodalommal kapcsolatban lásd „Gazdasági intézmények . . .” c. cikkem jegyzeteit.)

<sup>1</sup> P/2/45. o. (Lásd a vitában szereplő írások jegyzékét a válogatás után.)

<sup>2</sup> B/1/14–15. o.

<sup>3</sup> B/1/18. o.

<sup>4</sup> Lásd a „Gazdasági intézmények történelmi(etlen) párhuzamai” (A NEP és a magyar gazdasági reform) c. tanulmányomat, *Gazdaságpolitika, gazdasági szervezet, MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei*, Budapest, 1982.

<sup>5</sup> Terjedelmi okokból le kell mondanom az 1924 és 1926 között zajló vita elő- és utóéletének bemutatásáról éppúgy, mint a Preobrazsenszkij- és Buharin-hívek csatározásainak szemléltetéséről vagy a nem-bolsevik vitapartnerek műveinek vizsgálatáról. Mi több, a két kiválasztott személyiség esetében is mindössze az egymásnak címzett és közvetlenül kapcsolódó tudományos munkáikat vehettem figyelembe, így fájó szívvel még attól is el kellett tekintenem, hogy a politikai fórumokon oly gyakori összeszólalkozásaikat beiktassam a válogatásba.



Maga az így felfogott polémia az alábbi nyolc lépésben zajlik:

- Preobrazsenszkij 1924 augusztusában előadást tart a Kommunista Akadémián „A szocialista felhalmozás alaptörvénye” címmel, melynek szövege az akadémiai közlöny (VKA) 8. számában még 1924 folyamán nyomtatásban is napvilágot lát.
- Buharin első vitacikke „Uj megnyilatkozás a szovjet gazdaságról avagy hogyan lehet tönkretenni a munkás-paraszt szövetséget” címmel egyszerre jelenik meg a Pravda és az Izvesztija 1924. december 12-i és a párt elméleti folyóirata, a Bolsevik 1924/15–16-os (dec. 10.) számában.
- A második vitacikket, mely „Az ellenzék gazdasági platformjának kritikájához” címet viseli, Buharin nem sokkal később, a Bolsevik 1925/1-es számában (jan. 15.) publikálja.
- E két tanulmányra Preobrazsenszkij a „Még egyszer a szocialista felhalmozásról” című cikkével válaszol 1925 közepén (VKA/11. 192.). Buharinnak a VKA következő számára beígért viszontválasza elmarad.
- Preobrazsenszkij 1926 januárjában a Kommunista Akadémián felolvassa az „Értéktörvény a szovjet gazdaságban” c. előadását. Ez a VKA 14. számában (1926) meg is jelenik, majd a 15. szám (1926) tartalmazza a szerzőnek az előadást követő vitában elmondott zárszavát. A vitában Buharin nem vesz részt.
- Szintén 1926-ban jelenik meg (két kiadásban is) Preobrazsenszkij „Uj gazdaság” c. könyve, amelynek második fejezete („Az eredeti szocialista felhalmozás törvénye”) csaknem azonos a szerző első, 1924-es akadémiai előadásával, a harmadik fejezet pedig („Az értéktörvény a szovjet gazdaságban”) a második előadással. A könyv első kiadásának függelékében („Még egyszer a szocialista felhalmozásról”) Preobrazsenszkij ismét kiadja Buharinnak írott korábbi válaszát.
- A könyvre Buharin 1926 júliusában három Pravda-cikkben reagál (148., 150., 153. sz.), „Az átmeneti korszak törvényszerűségeinek kérdéséhez” címmel, majd ezeket – akárcsak első két vitacikkét – külön brosrákban is publikálja.
- Végül, Buharin cikksorozatára Preobrazsenszkij könyve második kiadásának (1926) új előszavában ad választ.

Az alábbi válogatás elkészítésekor igyekeztem az eredeti forrásokra támaszkodni. E törekvésemet kizárólag a Magyarországon elérhető szovjet történeti anyag szegény volta korlátozza. Ezért voltam kénytelen Preobrazsenszkij akadémiai előadásai és Buharinnak címzett első válaszcikke helyett az „Uj Gazdaság” megfelelő fejezeteiből dolgozni, ill. Buharin 1926-os cikksorozata és Preobrazsenszkij erre adott válasza esetében (könyve második kiadását nem lelvén) nyugati forrásokból meríteni. Itt mindenekelőtt a „Die linke Opposition in der Sowjetunion 1923–1928” c. válogatás III. és IV. kötete (szerk. U. Wolter, Edition Prinkipo, Westberlin, 1976.) volt segítségemre, az oldalszám-hivatkozások is innen származnak. A német fordítást az első esetben a „Le socialisme dans un seul pays, par Boukharine” c. szöveggyűjteménnyel (szerk. J. L. Dallemagne, U. G. E. Paris, 1974.) vettem egybe, a másodikban pedig az „Uj Gazdaság” angol változatának szerzői előszavával (E. Preobrazhensky: The New Economics, Foreword to the Second Edition, ford. B. Pearce, Oxford, 1965.)

Ahol tudtam, fordításomat összevettem nyersfordításokkal is (az „Uj Gazdaság” esetében Kővér Györgyével, MKKE Gazdaságtörténet Tanszék és Mihalik Istvánéval; Politikai Gazdaságtan füzetek 25. sz., ill. a „Linke Opposition” esetében az ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszékén készülttekkel. (Az e tanszék által kiadott Politikatudományi Füzetek várhatóan 1983-ban szöveggyűjteményt tesz majd közzé a húszas évek szovjet társadalmi és politikai vitáiból.)

- <sup>6</sup> Az „Uj Gazdaság” a „Kísérlet a szovjet gazdaság elméleti elemzésére” alcímet viseli, I. kötet 1. rész megjelöléssel. Az I. kötet 2. részéből, mely a szerző terve szerint elmélettörténeti kérdésekkel foglalkozott volna, másfél fejezetnyit publikált Preobrazszenskij (P/12). A Leninről és a bolsevizmusról szóló fejezet(ek) sohasem lát-(nak) napvilágot.

A II. kötet célja a konkrét elemzés lett volna. Ennek első – elméletibb jellegű – fele három, gazdasági egyensúlyról szóló tanulmány formájában 1926–27 folyamán nyilvánosságra kerül (P/16, 17, 18). Ezt követte volna a szovjet gazdaság statisztikai anyagra támaszkodó ágazati és funkcionális vizsgálata.

- <sup>7</sup> P/1/253. o.

- \* A válogatásban szereplő szövegrészek talán alátámasztják az itt felállított hipotéziseket, ám bator *nem* ez a feladatuk: igyekeztem ugyanis azokat a futamokat kiemelni a két szerző gondolatmenetéből, amelyeket saját maguknál fontosnak tartanak, ill. azokat, amelyek vitapartnerük okfejtésével érintkeznek, akár elítélő, akár pedig helyeslő módon. A válogatás mindamellett természetesen nem helyettesítheti a teljes, magyar nyelvű kritikai szövegkiadást, sőt remélhetően rávilágít ennek szükségességére. Egyebek között ezért is vállalkoztam arra, hogy nem egyszerű, technikai bevezetővel bocsátom közre a fordításokat.

A vita főszereplőinek életpályájáról és munkásságáról az olvasó a mellékelt irodalomjegyzékben szereplő művekből tájékozódhat, s – nagyobb lélegzetű közgazdaságelméleti monográfiák Preobrazszenskijről és Buharinról nem lévén – ezekre támaszkodhat, ha ellenőrizni kívánja e bevezető írójának kijelentéseit.